

*В. І. Абрамов,
д. філос. н., професор, професор кафедри глобалістики, євроінтеграції
та управління національною безпекою, Національна академія державного управління
при Президенті України
ORCID ID: 0000-0002-4228-4799*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.116

БЕЗПЕКА ЯК ТРАНСГРЕСІЯ: ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ФЕНОМЕНА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

V. Abramov,
Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Professor of the Chair of Globalistics, European Integration and National Security Management Department, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

SECURITY AS A TRANSGRESS: ONTOLOGICAL STATUS OF THE NATIONAL SECURITY PHENOMENON

У статті розглядаються теоретичні та методологічні підходи, що склалися в теорії безпеки. Аналізується аргументація сторін, теоретичні та практичні наслідки застосування кожного підходу щодо розкриття сутності феномену "національна безпека". Встановлено, що основною методологічною проблемою дослідження багатогранної міжгалузевої області національної безпеки є динамічність і складність цього явища.

Зроблено спробу осмислення поняття "трансгресія" як атрибуту методологічних та концептуальних основ розгляду онтологічного аспекту феномену "національна безпека". Акцентовується на необхідності дослідження проявів акту трансгресії в динамічній системі національної безпеки в таких двох її важливих формах: порядок і хаос й межа і безмежне, орієнтованих на гнучке їх поєднання. Методологічним фокусом виявлення специфіки розвитку національної безпеки є розмаїття процесів її трансгресії, що характеризуються багатоваріантністю можливих шляхів еволюції, а хаос стає фактором, здатним ініціювати розвиток і зміни. Показано, які зміни провокує трансгресія як перехід непрохідної межі, кордон між можливим і неможливим у системі національної безпеки.

The article considers the theoretical and methodological approaches that have developed in security theory. An analysis of current discussions on the definition of security is conducted. The arguments of the parties, theoretical and practical consequences of the application of each approach to the disclosure of the essence of the phenomenon of "national security" are analyzed. It is established that the main methodological problem of the study of the multifaceted intersectoral area of national security is the dynamism and complexity of this phenomenon.

An attempt is made to understand the concept of "transgression" as an attribute of modern society. Anthropological, social-philosophical, social-cultural bases of transgression and comprehension of methodological and conceptual bases of consideration of the ontological aspect of the phenomenon of "national security" are offered. Emphasis is placed on the need to study the manifestations of the

act of transgression in the dynamic system of national security in the following two its important forms: order and chaos and the border and the infinite, focused on their flexible combination. The methodological focus of identifying the specifics of the development of national security is the diversity of its transgression processes, that characterized by the diversity of possible paths of evolution, and chaos becomes a factor capable to initiate development and change. It is shown what changes are provoked by transgression as crossing of impassable border, the boundary between the possible and the impossible in the system of national security.

The theoretical significance of the study lies in the comprehensive elaboration of the concept of transgression and its inclusion in a single conceptual and ontological horizon of the national security system. The proposed approach allows to form a new research strategy based on the synthesis of classical and non-classical trends in the field of national security theory. The inclusion of the concept of transgression allows for a new approach to solving the basic problems of security ontology, first of all, to the problem of the relationship between reality and content "images — messages — realities" and paradigms of modern conflicts and system-forming elements of hybrid war. This approach will make it possible to develop a model of an adaptive strategy to protect the state from hybrid aggression.

Ключові слова: національна безпека, публічне управління національною безпекою, трансгресія, гібридна агресія.

Key words: national security, public management by national security, transgression, hybrid aggression.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Найважливішою особливістю сучасного періоду глобального розвитку є зростання вимог щодо забезпечення безпеки на міжнародному й національному рівнях. Особливо необхідно підкреслити, що ці вимоги виражаються, з одного боку, в необхідності врахування й комплексного аналізу об'єктивних та в багатьох випадках очевидних загроз сталому соціально-економічному розвитку країни, а також кризових явищ у світі. З іншого боку, вони часто носять неочевидний (прихований) характер зовнішніх і внутрішніх загроз різної природи походження.

Ця обставина і визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями уточнення функцій та завдань публічного управління національною безпекою України на сучасному етапі державного будівництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

За останній час з проблематики безпеки написано доволі багато як наукової, так і популярної літератури. Загальна кількість наукових досліджень, які присвячено цій темі, неухильно зростає. Майже все, що ми сьогодні маємо в галузі дослідження безпеки, незалежно від напряму, має трактування безпеки як "стану захищеності" та ототожнення безпеки зі стійкістю або трактування "безпеки взагалі" безвідносно до об'єкта безпеки і рівня його структурної складності [3; 6]. Ці по-

милки є наслідком багатьох причин, серед яких є низький рівень методичної та методологічної підготовки фахівців, яким легше функціонувати в межах конституованої парадигми, ніж доводити свою правоту всупереч усталеній думці.

Очевидно, що науковий аналіз проблеми безпеки повинен, передусім, враховувати принципову відмінність трьох рівнів або зрізів пізнання: 1) онтологічного — змістом якого є об'єктивна дійсність — предмети і явища, які в результаті інтерпретації за допомогою мови складають знання; 2) гносеологічного — змістом якого стає саме знання, тобто відображення в людській свідомості властивостей відповідного предмета або явища та яке враховує шляхи і методи отримання, обсяги і ступінь достовірності цього знання; 3) аксіологічного — ціннісного, що враховує ставлення суб'єкта, що пізнає, до реальних фактів.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є осмислення методологічних джерел і концептуальних основ розгляду онтологічного аспекту феномену "національна безпека" як трансгресії. Для вирішення завдань дослідження використовувалися такі методи теоретичного дослідження: феноменологічний метод (опис) і герменевтичний метод (тлумачення, інтерпретації).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В онтологічному плані науковий дискурс є конституванням специфічного простору об'єктивної реаль-

ності. Зі становленням науки як домінуючого буттєвого модусу об'єктивна реальність перетворюється у пріоритетну сферу людського буття, заміщаючи і затуляючи собою інші перспективи існування, що існують поза дихотомією "реального — нереального". Водночас у дійсності буття людини ніколи повністю не визначалося цією перспективою об'єктивної реальності, оскільки в самому бутті є щось, що перешкоджає безмежній експансії наукового дискурсу. Йдеться про перспективу трансгресії, яка передбачає порушення встановлених меж буттєво-змістової визначеності і розкриття безлічі гетерогенних перспектив буття феномену безпеки.

Науковий дискурс за своїми сутнісними характеристиками і структурною організацією конститується на основі перспективи трансценденції. Установка на пошук вічних і незмінних сутностей (законів) і граничних підстав (субстанцій) характерна для класичного варіанту цього дискурсу. Ця базова установка доповнюється орієнтацією на елімінацію перспективи трансгресії з науковим дискурсом простору об'єктивної реальності. Завдяки поєднанню цих двох тенденцій — твердження трансценденції і заперечення трансгресії, — склався класичний варіант наукового дискурсу феномену безпеки, що розкриває буттєво-змістову перспективу фіксованої визначеності в якості фундаментального критерію реальності. Трансгресія отримує статус другого члена структурної опозиції "реальне — нереальне". Тільки в некласичному і постнеокласичному варіанті (найбільш яскраво — в синергетичній парадигмі) здійснюється екстраполяція перспективи трансгресії на сферу безпеки як об'єктивної реальності. Фіксована визначеність розчиняється в потоці становлення і перетворення систем, що самоорганізуються, перетворюється в момент, який існує між точками біфуркацій. Таким чином, трансгресія інтегрується в простір наукового дискурсу на змістовному рівні, що характеризує відмінну рису сучасного етапу розвитку науки про управління національною безпекою. Водночас сам науковий дискурс продовжує функціонувати в трансценденталістському режимі, зберігаючи фундаментальну установку на вибудовування універсальної перспективи, що охоплює всі рівні існування (проект створення "єдиної теорії безпеки як всього суцього"). Науковий дискурс переходить в трансгресивний режим лише в ситуаціях криз. Цей випадок є своєрідною зоною розбіжності наукового дискурсу з самим собою, біфуркацією, що виводить цей дискурс з рівноваги та порушує кордон визначеності, яка конститується. На цій підставі можна зробити висновок, що трансгресивний режим не є характерним для науки навіть у її сучасному варіанті вивчення феномену безпеки.

Водночас найбільш глибокий і всеосяжний вплив на зміни характеру і змісту сучасних конфліктів надають процеси глобалізації та інформаційно-технологічної революції, які формують нові механізми взаємодії і взаємозалежності в глобальному і регіональному масштабах. Генезис стратегії гібридної війни та поява нових загроз показує, що зміна парадигми сучасних конфліктів пов'язана з тенденцією переходу від лінійної до нелінійної моделі війни, заснованої на застосуванні непрямих асиметричних дій. Проте слід враховувати, що сучасне безпекове середовище характеризується висо-

ким рівнем динамізму та невизначеності. Традиційні загрози набувають нових форм, поширюються загрози гібридного типу, які все складніше ідентифікувати, набагато активніше заявляють про себе недержавні актори, посилюються процеси глобальної взаємозалежності. З огляду на те, що пандемія Covid-19 стала найбільшою глобальною кризою нашого століття, видається доцільним подальший розвиток системи публічного управління забезпеченням національної безпеки здійснювати з урахуванням цих загроз.

Феномен трансгресії пов'язаний з ентропією — мірою безладу системи, яка постійно зростає, прагне до максимуму. Це означає, що найбільш вірогідний шлях розвитку будь-якої системи — все більше віддалення від організованого стану, забування початкових умов і втрата відмінностей. Низький рівень ентропії є необхідною умовою існування життя на Землі. Живі істоти (в тому числі людина) — істоти зі складним, високим рівнем організації, тобто з низьким рівнем ентропії. У складно-організованих системах той чи інший спосіб має підтримувати низький ентропійний стан, оскільки підвищення ентропії означає дезорганізацію і розпад. Як слушно підкреслює І. Добронравова: "Різні рівні стійкості самоорганізованих систем визначають різні типи їхньої цілісності. Найменш стійка цілісність як "абсолютний рух становлення" є перехідною та не відтворює себе. Такими є локальні структури у полум'ї ("язики" полум'я), таким є рух збудженого натовпу, і взагалі, так звані "режими із загостренням" в нелінійних середовищах" [5, с. 140—141].

Отже, потрібно визначити, що зміна системи не представляється у вигляді заданих початковими умовами траєкторій, еволюція все рівно виявляється у визначеному сенсі передбачуваною, оскільки набір можливих шляхів розвитку обмежений. Вибір одного з шляхів визначений випадковістю, але самі шляхи — строго запрограмовані.

Феномен трансгресії в процесі забезпечення національної безпеки призводить до формування принципово нових (тобто не детермінованих поточним станом системи) еволюційних перспектив. Сутнісним моментом трансгресивного акту виступає саме те, що він порушує лінійність процесу. На властивість трансгресії забезпечувати формування нових феноменів у сфері національної безпеки звертають увагу деякі вчені. Наприклад, у синергетичній концепції І. Пригожина порядок і безладдя втрачають свій антагоністичний характер і набувають статусу діалектичних протилежностей. Хаос і безлад передбачаються самим порядком в якості однієї з його умов ("порядок з хаосу"). Зростання ентропії більше не пов'язується з катастрофічною дезорганізацією, але є "ціною", яку ми платимо за складну організацію [7, с. 52]. Це правомірний висновок стосовно системи національної безпеки, нові виміри якої обумовлюють трансгресію, що виводить її за межі існуючої системи відліку. Це нова якість стосовно її попереднього стану. Перехід до нової якості створює новий феномен і новий вимір національної безпеки, маючи в цьому випадку статус і енергією заперечення попередньої якості. Мова фактично йде про те, що лінійні матриці національної безпеки, які склалися протягом багатьох років, виявляються неспроможними в нових умовах, що обумовлює перехід

до нової адекватної нелінійної парадигми національної безпеки як нового, комплексного і самостійного багатовимірного підходу до забезпечення безпеки. Зазначений тренд є важливим фактором, що призводить до зміни основних ідей війни і появи нових вимірів сучасних конфліктів.

У складній, відкритій і нелінійній системі національної безпеки (що характеризується багатоваріантністю можливих шляхів еволюції) хаос стає, мабуть, єдиним фактором, здатним ініціювати розвиток і зміни. Немислимо, щоб система національної безпеки, що складається з величезної кількості різномірних елементів і відносно автономних підсистем, могла переходити на інший рівень самоорганізації будь-яким іншим шляхом, крім як через розхитування, виведення з рівноваги і падіння під час кризи (точки біфуркації). Тільки в такий спосіб перед складною системою можуть відкритися закладені в ній самі альтернативні, потенційно можливі шляхи розвитку. Без хаосу система давно б застигла в стаціонарному стані, близькому до стогнації.

У межах самої трансгресії існує вибір. Трансгресія є досить новим терміном, одним з ключових понять постмодернізму, що фіксує феномен переходу непрохідної межі, і перш за все — кордон між можливим і неможливим: "трансгресія — це жест, який звернений на межу" [9], "подолання непереборної межі". Власне, М. Бланшо і визначає трансгресивний крок саме як "рішення", яке "висловлює неможливість людини зупинитися". [2]. Згідно з концепцією трансгресії, наявний світ, окреслюючи сферу відомого людині можливого, замикає його в своїх кордонах, припиняючи для неї будь-яку перспективу новизни.

Згідно з новим філософським словником, трансгресія (лат. trans — крізь; через, за і gressus — наближатися, переходити, нападати) — це поняття, що означає ситуацію досягнення суб'єктом зовнішньої позиції по відношенню до чого-небудь в процесі перетину кордонів і виходу за межі, явищ, станів чи об'єктів, які в свою чергу також є зовнішніми, чужими суб'єкту і не сприяють вільному вияву його справжньої сутності. При цьому головною умовою можливості здійснення трансгресії стає не тільки доповнення про автономність і самостійність суб'єкта, а й наявність самого кордону, який необхідно подолати та який є демаркаційною лінією, що відокремлює зовнішнє від внутрішнього, сутність від явища, влади від волі до влади і т. д. Акт трансгресії покликаний зняти ці протиставлення за рахунок усунення критеріїв самої відмінності. По суті справи, трансгресія символізує собою прагнення сучасної науки відійти від класичних установок на абсолютну трансцендентальність мислячого суб'єкта, подолання кордону влади його свідомості, виявлення можливості інших позицій у співвідношенні буття і мислення [8].

Найбільш повно поняття трансгресії розроблено у Ж. Батая, який послідовно обґрунтовує філософську, літературну, економічну, теологічну стратегії подолання не тільки соціальних заборон, культурних традицій, моральних регуляторів, а й самих умов існування мислення і чуттєвості [1].

Трансгресія в національній безпеці також стосується практики ведення інформаційних гібридних воєн. Говорячи про трансгресію в межах аналізу підстав су-

часного мережевого комунікативного досвіду, виникає питання наскільки ідея трансгресії, яка у сформованій традиції розуміється як спрямованість на "межу", може бути адекватна для розуміння мережевої комунікації, де мова йде про високу динаміку, "гнучкість" і рухливість саме кордонів дійсного і можливого досвіду взаємодій. Підставою для нової інтерпретації трансгресивного, на наш погляд, є сама зміна специфіки досвіду, розуміння трансгресії як принципу руху в "пограниччя" досвіду.

М. Фуко був переконаний: "Не існує межі, через який абсолютно неможливо переступити" [9, с. 117], оскільки будь-яке табу або моральне правило припускають, що існує щось таке, чого робити не можна. Отже, заборона і його подолання незмінно пов'язані один з одним. Трансгресивний акт, таким чином, може бути одночасно результатом і передумовою дії стримуючих механізмів. Якщо трансгресія присутня в процесі забезпечення національної безпеки, можна припустити, що у неї є онтологічні підстави. В площині категорій можливості і дійсності, в концепцію трансгресії системи національної безпеки вводимо поняття "неможливості" для фіксації свого предмета, інтерпретованого — на відміну від класичного уявлення — в якості онтологічної модальності буття безпеки. М. Фуко настійно підкреслює, що постмодерністська концепція трансгресії, яка не є екстравагантною абстрактною конструкцією, але висловлює глибинний механізм еволюційного процесу, досі не фіксується традиційним мисленням.

У межах культурно-світоглядної сфери алгоритми моделі "керованого хаосу" націлені передусім на забезпечення контролю над різновекторними і не завжди усвідомленими мотиваціями та загалом на поведінку широкого спектра учасників суспільних процесів. Використання технологій інформаційно-мережевого впливу забезпечує охоплення від локального до глобального масштабу. Сутність заходів інформаційних гібридних воєн полягає в створенні умов для прихованого управління культурно-світоглядною сферою з метою перетворення ментального поля населення країн-мішеней шляхом переорієнтації, ослаблення, а потім і знищення традиційних духовних та культурних цінностей народу.

Таким чином, формуються механізми управління поведінкою великих мас людей, свідомість яких за рахунок цілеспрямованого використання існуючих мережевих ресурсів (Інтернету, телебачення, кіно, літератури, потенціалу деяких освітніх програм, неформальних організацій і релігійних сект) поступово втрачає чутливість до зовнішніх впливів й одночасно насичується "потрібними" уявленнями і цінностями. Анестезія свідомості в поєднанні з інформаційним вторгненням здійснюється під акомпанемент тверджень про нібито суто добровільне прийняття населенням нової когнітивної моделі — образі потрібної "картини світу", сформованого на базі продиктованих і нав'язаних уявлень. Самі ці уявлення покликані продемонструвати людині переваги нібито більш цивілізованих і високорозвинених країн в порівнянні з відсталими архаїчними цінностями та інтересами, покладеними в основу світоглядної сфери суспільства в його власній країні. В межах такої стратегії модель "керованого хаосу" здійснює цілеспрямований вплив системи узгоджених за програмними цілями, місцем і часом пропагандистських, психоло-

гічних, інформаційних та інших заходів як на свідомість окремої людини, так і на "чутливі точки" (центри прийняття рішень) державного і політичного управління, включаючи сферу забезпечення всіх видів безпеки, соціально-економічної та культурно-світоглядної сфери. Трансгресія зачіпає і межі самої реальності національної безпеки. З приходом у наше життя симуляцій і симулякрів люди все більше занурюються в уявну сферу гіперреальності.

Зі сказаного випливає, що сучасне суспільство стає трансгресуючим у тому плані, що порушення норм стає безперервним атрибутом соціального існування. В умовах високого динамізму, швидкоплинності соціальної реальності метаморфози зачіпають сам механізм нормотворення. Надзвичайно скорочується час інституціоналізації соціальних структур, норм, цінностей. Суспільство просто не встигає їх осмислити. Швидкий темп повсякденного життя породжує відчуття мінливості й домінування принципу одноразовості. Такий стан викликає відчуття "гри структури" [4] — цілісності, в якій крім частоті зміни соціальних орієнтирів у елементів є право на "люфт", регламентоване відхилення, легальну трансгресію щодо оптимального шляху розвитку.

Концепція трансгресії, таким чином, висловлює глибинний механізм еволюційного процесу, який раніше не фіксувався традиційним мисленням. Трансгресивна динаміка національної безпеки амбівалентна й невизначена, здатна якісно змінювати соціальні реалії і не завжди в напрямі суспільної корисності. У теорії науки державного управління сформувалася потреба у виробленні сучасних підходів до розуміння механізму функціонування нового порядку.

ВИСНОВКИ

1. Кожна даність системи національної безпеки вказує на горизонт пов'язаних з нею даностей її підсистем, а також на можливі модифікації самої себе.

2. Всі даності — речові культурні об'єкти (в тому числі змістові сутності різних рівнів), а також відповідні їм стани свідомості (знання, сприйняття, пам'ять, воля і емоції) — не мають нескінченної мінливості, незважаючи на властиву їм плинність: "вони постійно залишаються в межах структурного типу".

3. Світ, у тому числі феномен національної безпеки — це не хаос, а системне утворення, або "система систем".

4. Аналіз різних методологічних стратегій вивчення національної безпеки, їх теоретичних результатів і практичних рекомендацій її забезпечення, має важливе значення для науки державного управління, оскільки безпека як трансгресія є новим соціальним інститутом. В силу теоретичних і методологічних розбіжностей щодо осягнення сутності національної безпеки фактичними підставами її подальшого осягнення є не тільки наукова класична традиція, а й постнеокласичний варіант, у якому здійснюється екстраполяція перспективи трансгресії на сферу безпеки.

Таким чином, трансгресія інтегрується в простір наукового дискурсу на змістовному рівні, що характеризує відмінну рису сучасного етапу розвитку науки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці механізмів публічного управління національ-

ною безпекою з експлікацією онтологічної спрямованості постмодерністської течії в науці та онтологічного змісту трансгресії.

Література:

1. Батай Ж. Запрет и трансгрессия. Пер. Е. Герасимовой [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vispir.narod.ru/bataj2.ht>
2. Бланшо М. Опыт-предел // Танатография Эроса / под ред. С. Фокина. СПб: Мифрил, 1994. С. 63—79.
3. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
4. Деррида, Ж. Письмо и различие. Пер. с фр. под ред. В. Лапицкого. СПб.: Академический проект, 2000. 432 с.
5. Добронравова І.С. Когнітивні засади освітніх стратегій. Філософія освіти. 2018. № 2 (23). С. 134—145.
6. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
7. Пригожин И., Стенгерс И. Время. Хаос. Квант. — М.: КомКнига, 2005. 232 с.
8. Трансгрессия // Новейший философский словарь. — Минск: Кн. дом, 1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/1241
9. Фуко М. О трансгрессии // Танатография Эроса / под ред. С. Фокина. — СПб.: Мифрил, 1994. С. 79—91.

References:

1. Bataj, Zh. (2015), "Prohibition and transgression", available at: <http://vispir.narod.ru/bataj2.ht> (Accessed 30 July 2020).
 2. Blansho, M. (1994), "Experience is the limit", Tanatografiya Erosa [Thanatography of Eros], Mithril, St.Petersburg, Russia, pp. 63—79.
 3. Vlasjuk, O.S. (2016), Natsional'na bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishn'oi polityky [National security of Ukraine: the evolution of domestic policy problems], NISD, Kyiv, Ukraine.
 4. Derrida, Zh. (2000), Pis'mo i razlichie [Writing and distinction], Akademicheskij proekt, St.Petersburg, Russia.
 5. Dobronravova, I.S. (2018), "Cognitive principles of educational strategies", Filosofiia osvity, vol. 2 (23), pp. 134—145.
 6. Parakhons'kyj, B.O. and Yavors'ka, H.M. (2019), Ontolohiia vijny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning], NISD, Kyiv, Ukraine.
 7. Prigozhin, I. and Stengers, I. (2005), Vremja. Haos. Kvant [Time. Chaos. Quantum], KomKniga, Moscow, Russia.
 8. The latest philosophical dictionary (1998), "Transgression", available at: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/1241 (Accessed 30 July 2020).
 9. Fuko M. (1994), "About transgression", Tanatografiya Erosa [Thanatography of Eros], Mithril, St.Petersburg, Russia, pp. 79—91.
- Стаття надійшла до редакції 05.08.2020 р.